

Józef Mandziuk

Zainteresowania literaturą liturgiczną wśród śląskiego duchowieństwa diecezjalnego w XVII W.

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 34/1-2, 135-149

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF MANDZIUK

**ZAINTERESOWANIA LITERATURĄ LITURGICZNA
WSRÓD ŚLĄSKIEGO DUCHOWIEŃSTWA DIECEZJALNEGO
W XVII W.**

Treść: Wstęp: — 1. Księgi liturgiczne — 2. Dzieła z zakresu liturgiki — Zakończenie.

Wstęp

Księgi liturgiczne dały początek bibliotekom zarówno instytucji kościelnych, jak i prywatnych zbiorów duchownych. Każdy bowiem duchowny potrzebował brewiarza, a każdy kościół mszału i rytuału. Duchowieństwo parafialne miało obowiązek zaopatrywać się w mały brewiarz, a w razie konieczności do napisania go własnoręcznie. Do brewiarza i mszału dopisywano nowe officia, które wprowadzano na synodach. Z biegiem czasu biblioteki kościelne powiększały swoje zbiory z różnych dziedzin nauki, a absolutną w nich domeną była literatura religijna.

Nasze zainteresowania kierujemy ku książce liturgicznej, którą określa się jako wydawnictwo ogłoszone przez władzę kościelną, zawierające teksty i wskazania wykonawcze, odnoszące się do publicznej służby Bożej¹ oraz książki z zakresu liturgiki, czyli nauki o treści i formie kultu katolickiego. Dzieła te zalegały półki księgozbiorów wyższego duchowieństwa śląskiego w XVII w., a także znajdowały się w bibliotekach parafialnych. W tym ostatnim wypadku chodzi o te pozycje, które zostały zaznaczone w protokołach wizytacyjnych, iż znajdują się w zbiorach bibliotecznych, a nie w zakrystiach, czy na chórze kościelnym.

Artykuł niniejszy powstał głównie na podstawie trzech źródeł: zachowane rękopisy i drugi liturgiczne, do których można było dotrzeć w dwóch wielkich zbiorach wrocławskich: Bibliotece Kapitułnej i Bibliotece Uniwersyteckiej, rękopiśmienne inwentarze²

¹ T. Pietras, *Produkcja katolickiej książki liturgicznej w Polsce od końca XV do połowy XVII wieku*, Arichiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 39 (1979), s. 181.

² *Catalogus Librorum* [bpa K. F. Neandra]. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (w dalszym ciągu BUW), sygn. IV Fol. 283^b; *Catalogus Librorum Venerabili Capitulo Ecclesiae Cathedralis Wratislaviensis ab olim Reverendo Dr Georgio Laurentio Budaeo a Lohr, canonico 1653 defunctio relictorum*, Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (w dal-

i zapisy testamentalne³ oraz drukowane⁴ i rękopiśmienne⁵ kanoniczne wizytacje poszczególnych parafii.

W wyniku kwerendy we wrocławskich zbiorach kapitulnych i uniwersyteckich znaleziono 208 egzemplarzy z interesującej nas dziedziny, w tym 32 rękopisów i 40 inkunabułów, należących do 14 XV-wiecznych bibliofilów duchownych⁶ i 8 bibliotek parafialnych⁷.

1. Księgi liturgiczne

Do ksiąg liturgicznych zaliczamy księgi mszalne (mszał, graduał, lekcjonarz, ewangeliarz, sekwencjarz, sakramentarz), księgi do odprawiania modlitw kanonicznych (brewiarz, antyfonarz, psalterz brewiarzowy, martyrologium, hymnarz, patronarz) oraz księgi liturgicznych czynności biskupa i duszpasterza (pontyfikał, ceremoniał biskupi, rytuał). Do grupy tej można zaliczyć również rubryce, komentarze do hymnów i sekwencji, a także psalterze i modlitewniki przeznaczone dla osób świeckich⁸.

Przegląd mszałów rozpoczniemy od kodeksów rękopiśmiennych, których najwięcej, bo aż 13, zachowało się w nyskiej bibliotece pa-

szym ciągu AAW), sygn. III C 8^c. Katalog ten ogłosił drukiem bp W. Urban w czasopiśmie *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 43 (1981), s. 45—59; *Chara mea Supellex sive Catalogus Librorum Joannis Felicis Ambrosii Pedewitz Canonici, Archipresbyteri et Parochi Nissensis*, AAW, sygn. IV d 14; *Catalogus Universalis Bibliothecae Parochialis Ecclesiae sancti Jacobi Nissae Anno Domini 1681*, Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu (w dalszym ciągu BKW), sygn. 71 n.; *Catalogus Bibliothecae Nissensis a magistro Andreae Jochelsone scriptus pagina quarta initiatus*, Die XXII Mensis Aprilis A.D.MCLII. BKW, bez sygn.

³ *Testamentum originale Joannis Chrisostomi Printz a Buchau*. AAW, sygn. III A 3^t; *Testamentum originale Gothardi Francisci a Schaffgotsch, cathedralis ecclesiae praepositi*, AAW, sygn. III A 3^v; *Executio testamenti Godefridi Caroli Gebell*, AAW, sygn. III A 3^w.

⁴ *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, Wyd. J. Jungnitz, Archidiakoniat Breslau, Breslau 1902; *Archidiakoniat Oppeln*, Breslau 1904; *Archidiakoniat Glogau*, Breslau 1907; *Archidiakoniat Liegnitz*, Breslau 1908.

⁵ *Visitatio ecclesiarum archipresbiterialium Districtus Nissensis: in Cziegenhals, Ottmichau, Patschkau et Grottkau caepta et peracta Anno Domini 1688*. AAW, sygn. II b 33; *Relationes visitatorum quarundam ecclesiarum Archipresbiterialium et iisdem adiunctarum filialium per Antonium Erasmum Reitlinger 1690—1691*, AAW, sygn. II b 37.

⁶ Zob. J. Mandziuk, *Duchowni bibliofile na Śląsku w XVII wieku*, Sobótka. 42 (1987), nr 2, s. 199—221

⁷ Książką liturgiczną na Śląsku zajęła się s. Teresa Bronakowska OSU w swojej pracy magisterskiej, napisanej na Papieskim Fakultecie Teologicznym we Wrocławiu.

⁸ W. Schenk, *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV w. w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2 (1961), z. 1—2, s. 185.

rafialnej⁹. Jeden pochodzi z XIV w.¹⁰, pozostałe z XV stulecia, a wśród nich *Missale Wratislaviense* z 1417 r.¹¹, specjalnie napisany przez Mikołaja Brevis z Głubczyc dla proboszcza nyskiego Jakuba Pudweka. XV-wieczne *Missale antiquum* posiadał kanonik wrocławski Jan Chryzostom Printz a Buchau (+ 1653), jeden z największych donatorów wrocławskiej księżnicy kapitulnej, natomiast *Missale Wratislaviense* z tego samego stulecia nabył z rąk protestantów 17 X 1669 r. za 15 srebrnych groszy Jan Henryk Oberg (+ 1679), również kanonik wrocławskiej kapituły katedralnej. Niestety oba manuskrypty zaginęły.

Na szczególną uwagę zasługują najstarsze druki liturgiczne, czyli tzw. inkunabuły. W nyskim księgozbiornie parafialnym znalazło się pięć¹², a w bibliotece parafialnej w Górze Śląskiej — dwa egzemplarze¹³ mszałów wrocławskich, drukowanych w 1483 r. w Moguncji przez Piotra Schöffera. Wielkie bowiem diecezje przed liturgiczną reformą papieża Piusa V drukowały własne mszały, ponieważ obchodziły oprócz świąt Kościoła powszechnego jeszcze święta patronów lokalnych oraz posiadały własne odrębności w rycie odprawiania. Do biblioteki w Górze Śląskiej dotarł też mszał wrocławski z drugiego wydania mogunckiego Piotra Schöffera z l. 1488—1491¹⁴, który był również własnością bpa Sebastiana Rostocka (+ 1671), ordynariusza wrocławskiego. Ponadto duszpasterze Góry Śląskiej¹⁵, Nysy¹⁶ i Jeleniej Góry¹⁷ posiadali trzecie wydanie mogunckie mszału wrocławskiego Piotra Schöffera z 1499 r.

Najsłynniejszy mszał wrocławski został wydrukowany w Krakowie przez Kaspra Hochfedera i Jana Hallera w 1505 r. Aż osiem egzemplarzy tego druku zachowało się w nyskiej księżnicy parafialnej¹⁸. Dotarły tam również dwa egzemplarze *Missale Wratislaviense*, które ujrzało światło druku w Bazylej w 1519 r. w oficynie drukarskiej Tomasza Wolffa de Pforzheim¹⁹. Trzeci egzemplarz tego wydania, tonący w gęstwinie podkreśleń, marginaliów i dopi-

⁹ Katalog rękopisów nyskiej biblioteki parafialnej, zawierający wszystkie elementy dotyczące autorstwa, treści i opisu zewnętrznego, opracował bp W. Urban, *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 6 (1963), s. 178—187.

¹⁰ BKW, sygn. 47 n.

¹¹ BKW, sygn. 48 n.

¹² BKW, sygn. 134 n., 136 n., 137 n., 138 n., 167 n.

¹³ BKW, sygn. VIII 3 Fol., 34 G.

¹⁴ BKW, sygn. 47 G.

¹⁵ BKW, sygn. 46 G.

¹⁶ BKW, sygn. Bibl. nyska 175.

¹⁷ BKW, sygn. VIII 10 Fol., VIII 11 Fol.

¹⁸ BKW, sygn. Bibl. nyska 2519—2523, 2596, 2762—2763.

¹⁹ BKW, sygn. Bibl. nyska 2559, 2561.

sanych różnych modlitw, posiadał bp Sebastian Rostock²⁰. Ponadto dwa mszały wrocławskie — według zapisu inwentarzowego — należały do zbiorów Jana Wawrzyńca Budaeusa a Lohr (+1653), kanonika wrocławskiego.

Znakomity kolekcjoner starych ksiąg, znany nam już kanonik Jan Chryzostom Printz a Buchau, włączył do swoich zbiorów mszał diecezji merseburskiej, drukowany w Lipsku w 1502 r. w drukarni Melchiora Lottera²¹ oraz *Missale ad usum Cisterciensis Ordinis*, wydany drukiem w Paryżu w 1516 r. w tłoczni drukarskiej Jana Korbrianta i Jana Adama²².

Do naszych czasów zachowało się w bogatej bibliotece nyskiej pięć przedtrydenckich mszałów rzymskich, wydanych w Wenecji, Lyonie i Paryżu²³.

Oczywiście śląscy bibliofile posiadali również mszały potrydenckie, zreformowane przez papieża Piusa V. Odnotowujemy je w zbiorach kard. Fryderyka von Hessen-Darmstadt (+1682)²⁴, ordynariusza wrocławskiego, bpa Karola Franciszka Neandra (+1693)²⁵, sufragana wrocławskiego, największego duchownego bibliofila śląskiego w XVII stuleciu²⁶, kanoników wrocławskich: Jana Chryzostoma Printz a Buchau²⁷ i Abrahama Ignacego Kirchner a Lilienkirch (+1688)²⁸ oraz kanonika nyskiego Jana Feliksa Ambrożego Pedewitza (+1702)²⁹, właściwego twórcy wymienianej często biblioteki parafialnej w Nysie³⁰. Wspomniany wyżej kard. Fryderyk, rozkochany w barokowej okazałości liturgii rzymskiej, przekazał w testamencie dla fundowanej kaplicy św. Elżbiety w katedrze wrocławskiej egzemplarze *Pontifical Messen*³¹, *Diverse*

²⁰ BKW, sygn. VIII 19 Fol.

²¹ BKW, sygn. VIII 25 Fol.

²² BKW, sygn. VIII 6 Qu.

²³ Venezia 1 VII 1493 J. Hamman pro Nic. de Francofordia, BKW, sygn. 31 n, 32 n; Venezia 1509 B. Stagnin, BKW, sygn. Bibl. nyska 1339; Lyon 15 IX 1500 Jac. Saccon, BKW, sygn. Bibl. nyska 2595; Parisiis 1548 bez wydawcy, BKW, sygn. Bibl. nyska 1338.

²⁴ Venetiis 1665 apud Nicolaum Pezzona, BKW, sygn. VIII 132 Fol.

²⁵ Parisiis 1637 apud Societatem Typographicam Librorum Officii Ecclesiastici, BKW, sygn. VIII 97 Fol.

²⁶ Zob. J. Mandziuk, *Karol Franciszek Neander biskup sufragana wrocławski (1626—1693) i jego księgozbiór*, Warszawa 1984, mps.

²⁷ Antverpiae 1577 ex Officina Christophori Plantini, BKW, sygn. VIII 3 Oct.

²⁸ Coloniae Agrippinae 1629 Sumptibus Cornelii ab Egmond et Sociorum, BKW, sygn. VIII 28 Fol.

²⁹ Antverpiae 1614 ex Officina Plantiniana apud Viduam et Filios J. Moret, BKW, sygn. Bibl. nyska 1340.

³⁰ Zob. J. Mandziuk, *Biblioteka przy kościele św. Jakuba w Nysie*, Roczniki Biblioteczne. 20/1976/, z. 1—2, s. 27—78; z. 3—4, s. 579—660 (rozprawa doktorska).

³¹ BKW, sygn. VIII 138 1—6Fol.

*Messen*³², *Canon Missae Pontificales et Praeparationes*³³ i *Missae in Agenda Defunctorum*³⁴.

Drukowane przez J. Jungnitza XVII-wieczne protokoły wizytacyjne wymieniają mszały wśród wykazów ksiązek w takich parafiach, jak Prudnik — *Missale magnum Matthaei Ludecii*³⁵, Prusice (3 egz.)³⁶, Koźuchów — *Missale vetustissimum*³⁷, Jelenia Góra³⁸, Centawa — wydanie mogunckie z 1483 r.³⁹, Ligota Bialska (3 egz.)⁴⁰, Leśnica (3 egz.)⁴¹.

Z innych ksiąg mszalnych w interesujących nas księgozbiorach natrafiliśmy na ślady ewangeliarzy i graduałów. Właścicielem ewangeliarza, czyli księgi liturgicznej zawierającej pełny tekst wszystkich Ewangelii w języku łacińskim i greckim, był kanonik wrocławski Maciej Jan Stephetius (+1668)⁴². Ponadto wizytator zauważył egzemplarz ewangeliarza w parafii Czermina⁴³. Natomiast ewangeliarz w języku włoskim, wydany w Mediolanie w 1538 r., wciągnął do swoich zbiorów Jan Chryzostom Printz a Buchau⁴⁴. XVI-wieczny rękopis graduału, czyli księgi, zawierającej zbiór wszystkich zmiennych śpiewów mszalnych, uszeregowanych według kalendarza kościelnego, zachował się w zbiorach księżnicy nyskiej⁴⁵. Wizytatorzy często wspominają o graduałach, lecz nie wciągają ich do parafialnych zbiorów bibliotecznych.

Osobną grupę ksiąg liturgicznych stanowią księgi do odmawiania modlitw kanonicznych. Na ich czele kroczy brewiarz, zawierający teksty modlitw godzin kanonicznych, przeznaczonych dla duchowieństwa z wyższymi święczeniami i zakonów zobowiązanych do oficjum chórowego. Z dość licznych śląskich brewiarzowych kodeksów rękopiśmiennych mamy do odnotowania tylko trzy, pochodzące z XV w., które zachowały się w Nysie⁴⁶. W tamtejszym księgozbiorze parafialnym znalazły się również pierwsze drukowane brewiarze wrocławskie⁴⁷, które były także własnością bpa Se-

³² BKW, sygn. 142 2-8Fol.

³³ Romae 1658 Typis Vatic., BKW, sygn. VIII 54 2Fol.

³⁴ Venetiis 1668 ex Typographia Marci Philippi, BKW, sygn. VIII 45 1Fol.

³⁵ *Visitationsberichte, Archidiakonats Breslau*, s. 605.

³⁶ Tamże, s. 447.

³⁷ *Visitationsberichte, Archidiakonats Glogau*, s. 199.

³⁸ *Visitationsberichte, Archidiakonats Liegnitz*, s. 17.

³⁹ *Visitationsberichte, Archidiakonats Oppeln*, s. 78.

⁴⁰ Tamże, s. 180.

⁴¹ Tamże, s. 154.

⁴² BKW, sygn. VIII 27 Oct.

⁴³ *Visitationsberichte, Archidiakonats Glogau*, s. 478.

⁴⁴ BKW, sygn. VIII 20 Oct.

⁴⁵ BKW, sygn. 61 n.

⁴⁶ BKW, sygn. 21 n, 52 n, 57 n.

⁴⁷ Speyer ca 1485 Petr. Drach, BKW, sygn. 71 n; Venezia potius Nürnberg 17 VIII 1499 Ge. Stuchs, BKW, sygn. 39 n; Venezia 1501 S.

bastiana Rostocka⁴⁸. Nie zachował się natomiast do naszych dni w interesujących nas księgozbiorach brewiarz wrocławski, wydany w Bazylei w 1521 r. przez Tomasza Wolffa. Kanonik Jan Chryzostom Printz a Buchau włączył do swoich zbiorów inkunabuł brewiarza kartuskiego⁴⁹, prepozyt wrocławskiej kapituły katedralnej Gotard Franciszek Schaffgotsch (+1668) brewiarz ołomuniecki⁵⁰, a bp Sebastian Rostock brewiarz miśnieński⁵¹, który był również w posiadaniu duchowieństwa nyskiego⁵² wraz z brewiarzem krakowskim⁵³. Dwaj inni bibliofile śląscy: Ignacy Ferdynand Richter (+1667)⁵⁴, dziekan wrocławskiej kapituły katedralnej i Jan Feliks Ambroży Pedewitz⁵⁵ nabyli przedtrydenckie brewiarze rzymskie. Natomiast z zreformowanych brewiarzy potrydenckich mamy do odnotowania tylko brewiarz, wydany w Dylindze w 1576 r., który zachował się w księgozbiornie nyskim⁵⁶ oraz alfabetyczny indeks brewiarza potrydenckiego w opracowaniu Jerzego Fallera⁵⁷, należący do bpa Neandra. Sufragan wrocławski nabył też do swoich zbiorów dwa egzemplarze oktawiarza⁵⁸.

Uzupełnieniem brewiarza był patronarz, będący w epoce potrydenckiej świadectwem zachowania w liturgii odrębności regionalnych. Na półkach nyskiej biblioteki parafialnej znalazły się egzemplarze proprium wrocławskiego, drukowanego we Wrocławiu w 1662 r., w Nysie — 1668 r. (2 egz.), 1683 r. (2 egz.), 1684 r. (2 egz.)⁵⁹. Bp Sebastian Rostock posiadał rękopis proprium wrocławskiego z 1644 r.⁶⁰. Dwa egzemplarze patronarza wrocławskiego widnieją w wykazie książek w testamentcie kanonika wrocławskiego

Hyber Cracoviensis, J. Herzog, P. Lichtenstein, BKW, sygn. Bibl. nyska 814.

⁴⁸ Venezia potius Nürnberg 17 VIII 1499, BKW, sygn. VIII 28 Oct; Venezia 1501 S. Hyber Cracoviensis, J. Herzog, P. Lichtenstein, BKW, sygn. VIII 29 Oct.

⁴⁹ *Breviarium Cartusianum*, Venezia 5 V 1491 Andr. Torresanus BKW, sygn. VIII 56 Oct.

⁵⁰ *Breviarium Olomucense*, Strassburg 21 X 1499 Jo. Grüniger, BKW, sygn. VIII 57 Oct.

⁵¹ *Breviarium Missniense*, Lipsiae 1517 Cura et impensa Capituli Cathedralis, BKW, sygn. VIII 58 Oct.

⁵² Lipsiae 1520, M. Lotther, BKW, sygn. Bibl. nyska 816.

⁵³ *Breviarium secundum rituum insignis Ecclesiae Cracoviensis*, Venetiis 1538 M. Wechter, M. Scharffenberger, I. Püttener, BKW, sygn. Bibl. nyska 815.

⁵⁴ Venetiis 1537 in Officina Luc. Antonii Junte Parentini, BKW, sygn. VIII 43 Oct.

⁵⁵ Lyon 1554 T. Paganus, BKW, sygn. Bibl. nyska 754.

⁵⁶ BKW, sygn. Bibl. nyska 3007.

⁵⁷ Friburgi Brisgoiae 1669 Joannes Jacobus Böcklerus, BUW, sygn. 466159.

⁵⁸ Parisiis 1652 apud Joannem Jost, BUW, sygn. 481535; Venetiis 1654 apud Guerilios, BUW, sygn. 467838.

⁵⁹ BKW, sygn. Bibl. nyska 1401—1407.

⁶⁰ BKW, sygn. 70.

go Godfryda Karola Gebella (+1671)⁶¹. Oficja brewiarzowe patronów polskich w opracowaniu ks. Stanisława Sokołowskiego znalazły dostęp do zbiorów kanonika wrocławskiego Jana Leuderode (+1665)⁶² i bpa Karola Franciszka Neandra⁶³, który nabył również *Officia propria* świętych hiszpańskich i szwedzkich oraz patronów archidiecezji praskiej, salzburskiej, wiedeńskiej i diecezji ołomunieckiej, z których zachował się tylko patronarz metropolii salzburskiej⁶⁴. Natomiast *Officia propria Sanctorum Cathedralis Ecclesiae et Dioecesis Brixiensis*⁶⁵ były własnością biblioteki parafialnej w Nysie.

Bibliofilom śląskim nie były obce patronarze zakonne i tak kanonik Jerzy Wawrzyniec Budaeus a Lohr powiększył swój zbiór o *Officia propria Sanctorum et aliorum Festivitatium Ordinis Carmelitarum*⁶⁶, a kanonik nyski Jan Feliks Pedewitz o dwa egzemplarze *Proprium Societatis Jesu*⁶⁷. Odnotować również należy, że na półkach biblioteki parafialnej w Paczkowie znajdował się XV-wieczny rękopis *Officium Beatae Mariae Virginis et Variarum Orationes per annum*⁶⁸, w Przemkowie — rękopis z przełomu XV/XVI w. *Officium Marianum cum notis*⁶⁹, a w bibliotece nyskiej XVI-wieczny manuskrypt *Cursus de Beata Virgine Maria*⁷⁰, zawierający pewne polskie teksty religijne⁷¹.

Dwie książeczki *Officium Proprium in Festo Sanctissimi Nominis Jesu* i *Officium S. Ignatii* należały do zbiorów bpa Rostocka⁷², natomiast *Officium Angeli Custodis*⁷³ i cztery egzemplarze oficjów na różne Święta Pańskie⁷⁴ powiększyły księgozbiór bpa Neandra.

⁶¹ AAW, sygn. III A 3^w.

⁶² *Officia propria Patronum Regni Poloniae, Antverpiae 1613 ex Officina Plantiniana apud Viduam et Filios Joannis Moreti, BKW, sygn. VIII 20 Qu.*

⁶³ Antverpiae 1615 ex Officina Plantiniana apud Viduam et Filios Joannis Moreti, BUW, sygn. 492380.

⁶⁴ *Proprium Sanctorum Metropolitanæ Ecclesiae at Archidioecesis Salisburgensis, Salisburgi 1672 Joannes Baptista Mayr, BUW, sygn. 467455.*

⁶⁵ Oeniponti 1611 excudebat Daniel Agricola, BKW, sygn. Bibl. nyska 1400.

⁶⁶ Viennae Austriae 1630 ex Typographia Matthaei Fornica, BKW, sygn. VIII 21 Qu.

⁶⁷ Pragae 1679 Typis Univeristatis, BKW, sygn. Bibl. nyska 1410, 1411.

⁶⁸ BKW, sygn. 31.

⁶⁹ BKW, sygn. 30.

⁷⁰ BKW, sygn. 79 n.

⁷¹ Zob. W. Urban, *Nieznanne polskie teksty religijne z biblioteki św. Jakuba w Nysie (z XVI w.)*, Ruch Biblijny i Liturgiczny, 9/1956, nr 1—3, s. 106—124.

⁷² Oba egzemplarze zostały oprawione z rękopisem nr 70, znajdującym się w Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu.

⁷³ BUW, sygn. 461612/a/.

⁷⁴ BUW, sygn. 492674, 493748, 493926, 490475.

Wizytator parafii w Koźuchowie zauważył wśród ksiązek *Officium Sanctae Crucis in triplo*⁷⁵.

Księgą liturgiczną, która zalegała półki śląskich bibliotek parafialnych, był antyfonarz, zawierający teksty i melodie antyfon i responsoriów oficjum brewiarzowego. Do naszych czasów zachowały się dwa XVI-wieczne rękopisy tej księgi w zbiorach nyskich⁷⁶. W czasie wizytacji parafii Centawa, archidiakon opolski zauważył antyfonarz wydany w Krakowie w 1600 r.⁷⁷, natomiast inni zaznaczyli istnienie antyfonarzy rzymskich w Prudniku⁷⁸, Grodkowie⁷⁹, Jeleniej Górze⁸⁰, Koźuchowie⁸¹, Głogowie⁸² i w Leśnicy⁸³.

Następna księga liturgiczna, zwana psalterzem, znajdowała się na półkach księgozbiorów wyżej wymienionych parafii, a także w Prusicach⁸⁴, Świebodzinie (3 egz.)⁸⁵ i w Nysie, gdzie dwa jej XVI-wieczne rękopisy połączono z *Officium pro defunctis*⁸⁶. Psalterz posiadał również bp Franciszek Engelbert Barbo von Waxenstein (+1706), sufragan wrocławski⁸⁷ oraz kanonik Jan Chryzostom Printz a Buchau⁸⁸, który był też właścicielem hymnarza, zawierającego zbiór hymnów kościelnych⁸⁹.

Do rzędu ksiąg liturgicznych, przeznaczonych do czytania w czasie modlitw brewiarzowych, należy martyrologium, które w nowym opracowaniu kard. Cezarego Baroniusza dostało się do bibliotek parafialnych w Nysie⁹⁰ i Jeleniej Górze⁹¹ oraz do zbiorów kanonika Gotarda Franciszka Schaffgotscha⁹² i bpa Karola Franciszka Neandra⁹³. Duchowieństwu nyskiemu dostępne było też „Mar-

⁷⁵ *Visitationsberichte, Archidiakonats Glogau*, s. 564.

⁷⁶ BKW, sygn. 60n, 62n.

⁷⁷ *Visitationsberichte, Archidiakonats Oppeln*, s. 78.

⁷⁸ *Visitationsberichte, Archidiakonats Breslau*, s. 605.

⁷⁹ Tamże, s. 661.

⁸⁰ *Visitationsberichte, Archidiakonats Liegnitz*, s. 18.

⁸¹ *Visitationsberichte, Archidiakonats Glogau*, s. 199.

⁸² Tamże, s. 564.

⁸³ *Visitationsberichte, Archidiakonats Oppeln*, s. 154.

⁸⁴ *Visitationsberichte, Archidiakonats Breslau*, s. 447.

⁸⁵ *Visitationsberichte, Archidiakonats Glogau*, s. 255.

⁸⁶ BKW, sygn. 55n, 74n.

⁸⁷ *Coloniae Agrippinae 1677 apud Hermannum Dumen*, BKW, sygn. VIII 125 Oct.

⁸⁸ *Coloniae Agrippinae 1595 in Officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylii*, BKW, sygn. VIII 25 Qu; *Venetis 1578 apud Juntas*, BKW, sygn. VIII 65 Fol.

⁸⁹ *Coloniae Agrippinae 1556 bez wydawcy*, BKW, sygn. VIII 85 Oct.

⁹⁰ *Venetis 1593 Minima Societatis*, BKW, sygn. Bibl. 1281.

⁹¹ *Visitationsberichte, Archidiakonats Liegnitz*, s. 18.

⁹² *Antverpiae 1657 ex Officina Plantiniana Balthasar Moreti*, BKW, sygn. VIII 91 Qu.

⁹³ *Antverpiae 1589 ex Officina Christophori Plantini*, BKW, sygn. IV 248 Fol.

tyrologium Ecclesiae Germanicae" w opracowaniu Macieja Fryderyka Beckiusa⁹⁴.

Trzecią grupę interesującej nas literatury stanowią księgi czynności liturgicznych biskupa i duszpasterza parafialnego, do których należy zaliczyć pontyfikał, ceremoniał biskupi i rytuał. Zreformowany po Soborze Trydenckim pontyfikał rzymski spotykamy w bibliotece bpa Karola Franciszka Neandra⁹⁵ i aż w dwóch egzemplarzach — według zapisu inwentarzewego — w zbiorach kanonika Jerzego Wawrzyńca Budaëusa a Lohr. Obaj znakomici bibliofile posiadali również ceremoniały biskupie, z których dwa egzemplarze Neandra zachowały się do naszych dni⁹⁶. Księgę tę miał też pod ręką bp Baltazar Lisch von Hornau (+1661), jeden z najwybitniejszych sufraganów wrocławskich⁹⁷.

Obok mszału najczęściej spotykaną księgą liturgiczną w kościelnych księgozbiorach był rytuał, zwany też agendą, obejmujący obrzędy sprawowane poza Mszą św. przez duszpasterza w odróżnieniu od pontyfikału. W Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu znajdują się rękopisy agend z 1493 r.⁹⁸, z XVI w.⁹⁹ i z 1657 r.¹⁰⁰, pochodzące z biblioteki parafialnej w Nysie oraz XVII-wieczny manuskrypt z proveniencją kościoła filialnego w Krzykowie k/Namysłowa¹⁰¹.

Duszpasterze Jeleniej Góry posługiwali się agendą wrocławską, opracowaną przez Marcina Paulsdorffa, a wydaną drukiem w Strassburgu przez Fryderyka Ruch de Dumbach w 1499 r.¹⁰². Drugą agendę wrocławską, tłoczoną w Strassburgu u Jana Prüssa w 1510 r., posiadał proboszcz nyski Jan Feliks Ambroży Pedewitz¹⁰³. Natomiast trzecia agenda wrocławska, zwana już rytuałem, wydana drukiem w 1653 r. w Nysie, zachowała się m.in. w bibliotece nyskiej w dwóch egzemplarzach¹⁰⁴ i w księgozbiorze bpa Neandra¹⁰⁵.

Oprócz wymienionych agend wrocławskich na Śląsku w XVII w. używane były m.in. agenda miśnieńska, olomuniecka¹⁰⁶ i koloń-

⁹⁴ Augsburg 1684 Vid. Goebel, BKW, sygn. Bibl. nyska 849.

⁹⁵ *Pontificale Romanum Clementis VIII Pont. Max. iussu restitutum atque editum*, Romae 1595 apud Jacobum Lunam, BKW, sygn. VIII 94 Fol.

⁹⁶ Romae 1608 Typographia Linqvarum Externarum, BKW, sygn. 99^aFol; Romae 1651 Typis Rev. Camerae Apostolicae, BUW, sygn. 480904

⁹⁷ Romae 1606 Typis Lepidi Fatii, BKW, sygn. VIII 66 Qu.

⁹⁸ BKW, sygn. 3 n.

⁹⁹ BKW, sygn. 14 n, 58 n.

¹⁰⁰ BKW, sygn. 9 n.

¹⁰¹ BKW, sygn. 13 n.

¹⁰² BKW, sygn. VIII 32 Qu.

¹⁰³ BKW, sygn. Bibl. nyska 452.

¹⁰⁴ BKW, sygn. Bibl. nyska 1561, 1562.

¹⁰⁵ BKW, sygn. VIII 34 Qu.

¹⁰⁶ Olomucensi 1664 Typis Viti Henrici Ettelii, BUW, sygn. 441108.

ska¹⁰⁷, należące do zbiorów bpa Neandra, agenda moguncka¹⁰⁸, będąca własnością kanonika Pedewitza, agenda gnieźnieńska¹⁰⁹, zalegająca półki obu bibliofilów i znana duchowieństwu parafialnemu np. w Grodkowie¹¹⁰, agenda praska¹¹¹, którą posługiwał się kanonik Ignacy Ferdynand Richter. Zreformowany przez papieża Pawła V w 1614 r. rytuał rzymski znalazł dostęp do bogatej biblioteki bpa Rostocka¹¹² i kanonika Abrahama Ignacego Kirchnera¹¹³.

Z księgami liturgicznymi związane są rubrycele, zawierające wskazówki odnoszące się do odmawiania brewiarza i odprawiania Mszy św. W samej nyskiej księżnicy parafialnej zachowały się egzemplarze *Ordo recitandi Divinum Officium pro Universis Clericis Dioecesis Wratislaviensis* z lat: 1671, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677 (4 egz.), 1678, drukowane w Nysie przez Ignacego Schuberta oraz po dwa egzemplarze z lat 1679—1680, drukowane we Wrocławiu przez Godfryda Gründera¹¹⁴. Użytkownik nyskiego księgozbiuru miał też pod ręką egzemplarz *Directorii Ecclesiastici Ordo Perpetuus in persolvendo Officio Divino servandus secundum Breviarium Romanum* w opracowaniu Henryka Grossa¹¹⁵. Natomiast bp Neander cieszył się posiadaniem kalendarza rzymskiego w opracowaniu Piotra Ruysio¹¹⁶.

Na koniec należałoby zwrócić jeszcze uwagę na komentarze do hymnów i sekwencji, pasjonale i modlitewniki dla świeckich. W XV w. często i zazwyczaj w tych samych tłocznich drukarskich wydawano komentarze do sekwencji i hymnów, noszące tytuł: *Textus sequentiarum, cum optimo commento* i *Expositio hymnorum*. Dziekan wrocławskiej kapituły katedralnej Ignacy Ferdynand Richter zdobył wydanie kolońskie tychże komentarzy Henryka Quentella z 1494 r.¹¹⁷, kanonik Jerzy Wawrzyniec Budaeus a Lohr wydanie bazylejskie Michała Furtera z 1497 r.¹¹⁸, a egzemplarze

¹⁰⁷ Coloniae Agrippinae 1614 Sumptibus Petri Cholini et Bernardi Gualtheri, BUW, sygn. 480311.

¹⁰⁸ Moguntiae 1551 F. Behen, BKW, sygn. Bibl. nyska 1980.

¹⁰⁹ Coloniae Agrippinae 1579 apud Maternum Cholinum, BKW, sygn. Bibl. nyska 2236.

¹¹⁰ *Visitationsberichte, Archidiaconat Oppeln*, s. 661.

¹¹¹ Pragae 1658 Typis Archi-Episcopal: in Seminario S. Norbert, BKW, sygn. VIII 99 Oct.

¹¹² Antverpiae 1625 ex Officina Plantiniana apud Balthasarum Moreti et Viduam Joannis Moreti, BKW, sygn. VIII 51 Qu.

¹¹³ Coloniae Agrippinae 1656 apud Joannem Antonium Kirchium sub Monocerote, BKW, sygn. VIII 122 Oct.

¹¹⁴ BKW, sygn. Bibl. nyska 1413—1417, 1420—1428.

¹¹⁵ Strassburg 1625 Officina Zetzneriana, BKW, sygn. Bibl. nyska 1241.

¹¹⁶ Ingolstadii 1594 ex Officina Typographica Davidis Sartorii, BUW, sygn. 456129.

¹¹⁷ BKW, sygn. VIII 8 Qu.

¹¹⁸ BKW, sygn. VIII 7/1—2.

wydania kolońskiego Henryka Quentella z 1496 r.¹¹⁹ i bazylejskiego Michała Furtera z 1504 r.¹²⁰ trafiły do zbiorów nyskiej księżnicy parafialnej. Znalazł tam również miejsce w dwóch egzemplarzach komentarz do hymnów *Hymni heroici*, autorstwa mistyka, filozofa i humanisty Jana Pico della Mirandola¹²¹.

Wikariusz wrocławski Jan Ernest Mibis przekazał zbiorom kapitulnym rękopis pasjonau¹²², a kanonik Jan Chryzostom Printz a Buchau — rękopis *Meditationes et orationes*, napisany w 1484 r., który niestety zaginął w czasie drugiej wojny światowej. Zachował się natomiast zbiór litanii i modlitw, wydany w Rzymie w 1670 r., należący prawdopodobnie do prałata Ignacego Ferdynanda Richtera¹²³. Bp Karol Franciszek Neander nabył do swoich zbiorów modlitewniki w rodzaju *Thesaurus precum, Coeleste Palmetum* Wilhelma Nakatenusa i *Pfeil-Gebetlein wider die Türcken und Tartarn* w układzie barnabity Ferdynanda Haucka¹²⁴.

2. Dzieła z zakresu liturgiki

Obok ksiąg liturgicznych w śląskich księgozbiorach kleru diecezjalnego w XVII stuleciu znalazły miejsce dzieła z zakresu liturgiki, czyli nauki o treści i formie kultu katolickiego.

Już w epoce starożytnej Kościoła powstawały dzieła zawierające mistagogię, tj. wprowadzenie katechetyczno-homiletyczne w liturgii inicjacji chrześcijańskiej przez chrzest, bierzmowanie i Eucharystię. Należą one do literatury patrystycznej i dlatego ich nie dotykamy¹²⁵.

W średniowieczu w objaśnianiu liturgii niepodzielnie panowała metoda alegoryczno-symboliczna. Dzieło *Rationale divinatorum officiorum* bpa Wilhelma Duranda Starszego, najwybitniejszego liturgisty tamtej epoki, zajmowało na Śląsku pierwsze miejsce wśród zachowanych rękopisów i druków liturgistów zachodnioeuropejskich. Jego XIV-wieczny manuskrypt był własnością kanonika Budaeusa a Lohr¹²⁶. Inkunabuły zachowały się w zbiorach bpa Rosdocka¹²⁷ oraz w bibliotekach parafialnych w Nysie¹²⁸, Górze Ślą-

¹¹⁹ BKW, sygn. 37 n.

¹²⁰ BKW, sygn. Bibl. nyska 1323.

¹²¹ Strassburg 1514 bez wydawcy, BKW, sygn. Bibl. nyska 2052, 2097.

¹²² BKW, sygn. 58.

¹²³ BKW, sygn. VIII 74 Qu.

¹²⁴ München 1664 bey Johann Wilhelm Schell, BUW, sygn. 475652.

¹²⁵ Zob. J. Mandziuk, *Książka patrystyczna w księgozbiorach śląskiego duchowieństwa diecezjalnego w XVII w.*, Roczniki Biblioteczne, 32/1988/, z. 1, s. 163—184.

¹²⁶ BKW, sygn. 102.

¹²⁷ [Strassburg ca 1479 Ge. Husner], BKW, sygn. VIII 107 Fol.

¹²⁸ [Speyer non post 1476 Pert. Drach] 2 egz.; Nürnberg 30 IX 1494 Ant. Koberger, BKW, sygn. 101 n.

kiej¹²⁹ i w Gronowie¹³⁰. Według zapisu inwentarzowego traktat ten posiadał bp Neander, a według relacji wizytatorów dzieło Duranda znajdowało się wśród ksiąg w bibliotekach w Grodkowie¹³¹, Kozuchowie¹³², Waltersdorfie i Głogowa¹³³ i Jeleniej Górze¹³⁴.

Popularne pismo Guido de Monte Rochen pt.: *Manipulus curatorum*, będące źródłem i autorytetem dla liturgistów średniowiecznych oraz podręcznikiem dla duchowieństwa, zachowało się w dwóch egzemplarzach na półkach nyskiego księgozbioru parafialnego¹³⁵.

Inne wielkie średniowieczne dzieło liturgiczne *Summa de ecclesiasticis officis*, znane w późniejszym okresie jako *Rationale divinorum officiorum*, autorstwa Jana Beletha, znalazło dostęp do biblioteki kanonika Budaeusa a Lohr¹³⁶ i bpa Sebastiana Rossocka¹³⁷.

Duchowieństwu parafialnemu m.in. w Jeleniej Górze¹³⁸, Górze Śląskiej¹³⁹ i w Waltersdorfie¹⁴⁰ znany był podręcznik liturgiczny *De sacramentis* Mikołaja z Błonia. Dzieło — według zapisu inwentarzowego — trafiło też do zbiorów Budaeusa a Lohr.

Poza wymienionymi traktatami zagadnienia liturgiczne uwzględniano w ramach egzegezy Pisma św., dogmatyki i prawa kanonicznego. W śląskich księgozbiorach zachowały się liczne dzieła przedstawicieli scholastyki, jak Piotra Lombarda, św. Bonawentury, św. Alberta Wielkiego, św. Tomasza z Akwinu, Dunsza Scota, Durandusa a S. Porciano, Gabriela Biela, Jana Maiora, czy Gracjana, ojca prawa kanonicznego.

XVII-wiecznemu czytelnikowi śląskiemu znane też były traktaty poświęcone Mszy św., stanowiącej centrum działalności duchowieństwa zatrudnionego w duszpasterstwie. I tak sufragan wrocławski Neander rozczytywał się w dziełku papieża Innocentego III, podającym wykład Mszy św., a proboszcz czy wikariusz nyski miał pod ręką *Expositio mysteriorum missae*¹⁴¹ Wilhelma de Gouda, franciszkańskiego teologa z XV w., tłumaczenie Mszy św. cystersa

¹²⁹ [Speyer non post 1476 Petr. Drach], BKW, sygn. 25 G.

¹³⁰ [Strassburg non post 1478 Ge. Husner], BKW, sygn. XLVIII 3 Fol.

¹³¹ *Visitationsberichte, Archidiakonat Breslau*, s. 661.

¹³² *Visitationsberichte, Archidiakonat Glogau*, s. 199.

¹³³ Tamże, s. 443.

¹³⁴ *Visitationsberichte, Archidiakonat Liegnitz*, s. 17.

¹³⁵ Strassburg 10 V 1487 [Mart. Flach]; Strassburg 9 II 1489 Mart. Flach.

¹³⁶ Antverpiae 1562 apud Joannem Bellerum, BKW, sygn. VIII 22 D.

¹³⁷ Dilingae 1572 excudebat Sabaldus Mayer, BKW, sygn. VIII 23 D.

¹³⁸ [Wratislaviae ca 1475 Casp. Elyan], BKW, sygn. VIII 105/1 Fol.

¹³⁹ [Wratislaviae ca 1475 Casp. Elyan], BKW, sygn. XLVIII 2 Qu.

¹⁴⁰ *Visitationsberichte, Archidiakonat Glogau*, s. 443.

¹⁴¹ Köln [ca 1489] Henr. Quentell. BKW, sygn. 35 n.

Baltazara de Porta pt.: *Expositio mysteriorum missae*¹⁴² oraz praktyczny traktat Jana de Lapide pt.: *Resolutionum dubiorum circa celebrationem missarum occurrentium*¹⁴³. Skrócony traktat Gabriela Biela pt.: *Expositio brevis et interlinearis sacri canonis missae* znalazł miejsce w księżnicy parafialnej w Prusicach¹⁴⁴ i włączył go do swoich zbiorów kanonik Budaeus a Lohr, który posiadał też dzieło Jana Burcharda ze Strassburga pt.: *Ordo Missae pro informatione venerabilium sacerdotum*, będącym jakby małym ceremoniałem, opisującym dokładnie przebieg całej Mszy św.

W okresie reformacji zrodził się w piśmiennictwie liturgicznym nowy gatunek literacki o charakterze apologetycznym i polemicznym. Słynni polemści katolicycy byli też autorami dzieł związanych z liturgią. Jednym z nich był Jan Eck, autor *De sacrificio missae*, które w wydaniu norymberskim z 1526 r. zostało dedykowane królowi polskiemu Zygmuntowi Staremu. Dzieło zachowało się w nyskiej księżnicy parafialnej, gdzie znalazło też miejsce pismo *Elucidatorium ecclesiasticum ad officium Ecclesiae pertinentia plenius exponens*¹⁴⁵ Jodoka Clichtoveusa, flamandzkiego humanisty i teologa.

Największy dostęp do śląskich zbiorów kościelnych znalazły dzieła związane z liturgią polskich polemistów katolickich. I tak do nyskich zbiorów parafialnych trafiła rozprawa *De ratione et sacrificio Missae*¹⁴⁶ autorstwa Andrzeja Krzyckiego, biskupa płockiego, a następnie arcybiskupa gnieźnieńskiego. W tymże księgozbiore znalazło się aż siedem egzemplarzy w języku łacińskim i dwa w języku niemieckim¹⁴⁸ traktatu kard. Stanisława Hozjusza pt.: *Confessio fidei catholicae christiana*, w którym jedna część została poświęcona tematowi *De externo cultu*. Dzieło to było również w ręku kanonika Budaeusa a Lohr. Sufragan wrocławski Neander nabył do swoich zbiorów I tom wykładów profesora krakowskiego Jakuba Górskiego pt.: *Praelectionum Plocensium de baptismo recens natorum*¹⁴⁹ i dwa tomy *Opera*¹⁵⁰ Stanisława Sokolowskie-

¹⁴² [Leipzig ca 1495 Greg. Böttiger], BKW, sygn. 10 n.

¹⁴³ Leipzig [1492/5] Arn. de Colonia, BKW, sygn. 40 n; Leipzig 1496 [Arn. de Colonia], BKW, sygn. 10 n; Leipzig [ca 1496] Arn. de Colonia.

¹⁴⁴ *Visitationsberichte, Archidiakonats Breslau*, s. 447.

¹⁴⁵ Parisiis 1516 H. Stephanus. BKW, sygn. Bibl. nyska 2393.

¹⁴⁶ Cracoviae [1529] per Mathiam Scharffenberk, BKW, sygn. Bibl. nyska 947.

¹⁴⁷ Cracoviae 1553 in Officina Haeredum Marci Scharffenberger, Moguntiae 1577 excudebat Franciscus Behem, 3 egz.; Coloniae 1558 apud Maternum Cholinum, 2 egz.; Antverpiae 1561 in Aedibus Joannis Stelsii typis Joannis Withagii.

¹⁴⁸ Ingolstadt 1560 durch Alexander und Samuel Weysenhorn gebruder; Dilnden 1572 durch Sebaldm Mayer.

¹⁴⁹ Coloniae 1572 apud Maternum Cholinum, BUW, sygn. 301626.

¹⁵⁰ Cracoviae 1591—1598 in Architypogr. Regia et Ecclesiastica Lazari.

go, również profesora krakowskiego, autora pism także z zakresu liturgii, które znalazły się w tym wydaniu zbiorowym. Dzieło *Pro Sacratissima Eucharistia*¹⁵¹ słynnego jezuity Piotra Skargi dotarło do parafialnych zbiorów w Nysie.

W okresie potrydenckim rozwinęła się literatura rubrycystyczna, a obszerne studia historyków liturgii interesowały tylko wąski krąg uczonych.

Jako reprezentanci tejże literatury na półkach biblioteki bpa Neandra występują: Stefan Duranti, francuski autor dzieła pt.: *De ritibus Ecclesiae catholicae*, Andrzej Castaldo ze swoim pismem *Oraxis caeremoniarum* oraz Bartłomiej Gavantus, którego traktat *Thesaurus sacrorum rituum* posiadał również prałat Gotard Franciszek Schaffgotsch¹⁵². Natomiast wśród ksiązek kanonika Abraham Ignacego Kirchner a Lilienkirch znajdujemy trzy pozycje z omawianej dziedziny: *Thesaurus sacrorum rituum epitome*¹⁵³ Klaudiusza Arnolda, *Decreta a Sacra Rituum Congregatione in Ordine ad Missam et Divinum Officium*¹⁵⁴ w opracowaniu Dominika Bello i *Compendium sacrorum rituum et caeremoniarum*, wydane w 1656 r.

Na koniec wymienimy jeszcze kilka bibliofilów, którzy powiększyli swoje zbiory dziełami z różnych zagadnień liturgicznych. Największy z nich bp Karol Franciszek Neander nabył dzieło z zakresu biblijno-liturgicznego *De templo et de iis quae ad templum pertinent*¹⁵⁵ pióra Franciszka Ribera, znakomitego egzegety jezuickiego oraz traktat kard. Jana Bona pt.: *Rerum liturgicarum libri duo*, w którym zawarta została informacja historyczna o Mszy św., jej powstaniu i częściach stałych. Dzieło tego płodnego pisarza teologicznego posiadał drugi sufragan wrocławski Franciszek Engelbert Barbo von Waxenstein¹⁵⁶. Znane ono było również duchowieństwu nyskiemu z wydania zbiorowego dzieł rzymskiego purpurata z zakonu cystersów reformowanych¹⁵⁷.

Do naszych czasów we wrocławskich zbiorach kapitulnych szczególnie zachowały się jeszcze trzy pozycje: 2 tom *Liturgicon Ecclesiae Latinae*¹⁵⁸, będący własnością kanonika Macieja Jana Ste-

¹⁵¹ Vilnae 1576 Typ. et sumpt. N. Chr. Radivilli. BKW, sygn. Bibl. nyska 1572.

¹⁵² Antverpiae 1646 ex Officina Plantiniana Balthasarii Moret, BKW, sygn. VIII 78 Qu.

¹⁵³ Venetiis 1650 apud Juntas et Hertz. BKW, sygn. VIII 32 D.

¹⁵⁴ Nissae 1670 Ignatius Schubart. BKW, sygn. VIII 54 D.

¹⁵⁵ Antverpiae 1623 apud Petrum et Joannem Belleros, BUW, sygn. 475036.

¹⁵⁶ Coloniae Agrippinae 1674 apud Joan. Wilhelm Friessen Juniorem, BKW, sygn. VIII 124 Oct.

¹⁵⁷ Antverpiae 1677 F. Schippert, BKW, sygn. Bibl. nyska 1905.

¹⁵⁸ Coloniae Agrippinae 1571 apud Geruinum Calenium et haeredes Quentelios, BKW, sygn. VIII 86 Qu.

phetiusa, *De Russorum Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum, funerum ritu*¹⁵⁹ czytane przez kanonika Jana Chryzostoma Printz a Buchau oraz 3 tom *Fustis demonum adiurationes formidabiles et potentissimas ad malignos spiritus effugandos de oppressis corporibus humanis*¹⁶⁰ Hieronima Mengusa, teologa franciszkańskiego, należący do kanonika Jana Leuderode.

Zakończenie

Przedstawione bogactwo ksiąg liturgicznych i z zakresu liturgiki nie obrazują oczywiście całościowo stanu interesujących nas księgozbiorów. Wiele dzieł zaginęło, a te, które zachowały się dają dobre świadectwo duchowieństwu, wielce zasłużonemu dla Kościoła i kultury śląskiej.

Das Interesse unter den schlesischen Diözesanklerus für die liturgische Literatur im 17. Jahrhundert

Die schlesisch-kirchlichen Buchbestände, ob im Privatbesitz oder im Besitz von Institutionen, bergen eine reiche Zahl von liturgischen Büchern und Werken aus dem Bereich liturgischer Wissenschaft, das heisst der Wissenschaft über den Inhalt und die Form des religiösen Kultus.

Als Ergebnis der in zwei grossen braslauern Buchbeständen durchgeführten Suche: der Bibliothek des Domkapitels und der Universitätsbibliothek, wurden 208 Exemplare aus dem Gebiet der Liturgischen Literatur gefunden. Darunter befanden sich 32 Handschriften und 40 Wiedrucke. Diese liturgischen Werke befanden sich im Besitz von hervorragenden, schlesischen Bibliophilen, wie Bischöfe, Mitglieder des Domkapitels, Pfarrherren und Kaplänen. Die Geistlichen zeigten nicht beim Kauf der teuren Büchern. Von Zeit zu Zeit wurden solche Exemplare wie alte Messbücher Breviere, Agenden, mittelalterliche Liturgielehrnbücher ihnen als Geschenkgabe übergeben und die dann vom Besitzer als sein Eigentum gekennzeichnet wurden.

Viele Informationen wurden von handgeschriebenen und gedruckten Inspektionsprotokollen der schlesischen Pfarreien im 17. Jahrhundert geliefert.

Aus den noch erhaltenen und bewahrten Exemplaren erhält man reiche Kenntnis und genaues Zeugnis über Geistliche, die sich nur um die Kirche sondern auch um die schlesische Kultur verdient gemacht haben.

¹⁵⁹ Spirae 1632 excudebat Barnardus D'Albinus, BKW, sygn. VIII 87 Qu.

¹⁶⁰ Francoforti 1608 Typis Wolfgangi Richteri sumptibus haeredum Nicolai Bassaei, BKW, sygn. VIII 123 Oct.